RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA PUL MUOMALASINI TAKOMILLASHTIRISH VA NAQD PULSIZ HISOB-KITOBLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Rayhon Bozorovna Xasanova
Qarshi davlat texnika universiteti, Biznes va menejment kafedrasi assistent-o'qituvchisi
E-mail: xasanova8874@gmail.com
ORCID iD: 0009-0001-9011-4989

Annotatsiya: Ushbu tezisda raqamli iqtisodiyot sharoitida pul muomalasini takomillashtirish, naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimini rivojlantirish hamda zamonaviy to'lov texnologiyalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, elektron to'lov vositalari, mobil banking, tezkor to'lov tizimlari va raqamli moliyaviy xizmatlarning pul mablag'lari aylanishiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Naqd pulsiz hisob-kitoblarni kengaytirish orqali tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, moliyaviy operatsiyalar shaffofligini ta'minlash va iqtisodiy subyektlarning moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga doir takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, pul muomalasi, naqd pulsiz hisob-kitoblar, elektron to'lovlar, mobil banking, moliyaviy texnologiyalar, raqamli moliya, to'lov tizimi, moliyaviy inklyuziya, tranzaksiya xarajatlari.

Kirish

Jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi moliya tizimi, bank xizmatlari va pul muomalasining tashkiliy mexanizmlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. An'anaviy hisob-kitob shakllari bilan bir qatorda elektron to'lovlar, mobil ilovalar, internet-banking va tezkor to'lov tizimlarining keng qo'llanilishi iqtisodiy munosabatlarning tezkorligi hamda samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda.

Pul muomalasi iqtisodiyotda tovarlar va xizmatlar ayirboshlanishini ta'minlaydigan, xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi hisob-kitoblarni amalga oshirishga xizmat qiladigan muhim iqtisodiy jarayondir. Uning samarali tashkil etilishi to'lov intizomi, moliyaviy barqarorlik, tadbirkorlik faoliyati va iqtisodiy o'sish bilan uzviy bog'liq. Shu sababli pul mablag'larining aylanish tezligini oshirish, to'lovlarni amalga oshirish xarajatlarini qisqartirish va hisob-kitoblarning xavfsizligini ta'minlash dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

O'zbekistonda ham bank xizmatlarini raqamlashtirish, elektron to'lov infratuzilmasini rivojlantirish va aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Biroq raqamli to'lovlardan foydalanish darajasidagi hududiy tafovutlar, kiberxavfsizlik tahdidlari, aholining raqamli moliyaviy savodxonligi hamda ayrim xizmatlar bo'yicha xarajatlar naqd pulsiz hisob-kitoblarni yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida pul muomalasining rivojlanishi moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish shakllarining o'zgarishi, axborot texnologiyalarining bank tizimiga integratsiyalashuvi va to'lov infratuzilmasining takomillashuvi bilan tavsiflanadi. Naqd pulsiz hisob-kitoblar bank kartalari, mobil ilovalar, elektron to'lov xizmatlari, banklararo o'tkazmalar va boshqa raqamli vositalar orqali amalga oshiriladi. Ushbu mexanizmlar pul mablag'larini bir iqtisodiy subyektdan boshqasiga tezkor o'tkazish, to'lovlar bo'yicha ma'lumotlarni qayd etish va hisob-kitob jarayonlarini soddalashtirish imkonini beradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Iqtisodiy nazariya nuqtayi nazaridan, naqd pulsiz hisob-kitoblarning kengayishi tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishi mumkin. Tranzaksiya xarajatlari deganda to‘lovni amalga oshirish, mablag‘larni o‘tkazish, operatsiyalarni tasdiqlash va hisob-kitoblar bilan bog‘liq boshqa xarajatlar tushuniladi. Raqamli texnologiyalar ushbu jarayonlarning ayrim bosqichlarini avtomatlashtirib, vaqt sarfini qisqartiradi va iqtisodiy subyektlar o‘rtasidagi moliyaviy munosabatlarni soddalashtiradi.

Jahon banki tomonidan ilgari surilgan moliyaviy inklyuziya yondashuviga ko‘ra, aholi va tadbirkorlik subyektlarining qulay hamda maqbul xarajatli moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lishi iqtisodiy rivojlanish uchun muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Shu nuqtayi nazardan, raqamli to‘lov vositalarining ommalashuvi bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan qatlamlarni rasmiy moliya tizimiga jalb etishga yordam berishi mumkin.

Biroq naqd pulsiz hisob-kitoblar samaradorligini faqat elektron to‘lovlar sonining ortishi bilan baholash yetarli emas. Bunda to‘lovlarni amalga oshirish tezligi, xizmatlar narxi, muvaffaqiyatli yakunlangan operatsiyalar ulushi, tizimning uzluksiz ishlashi, foydalanuvchilar uchun qulaylik va firibgarlik holatlarining oldini olish darajasi ham hisobga olinishi lozim. Demak, samaradorlikni baholash ko‘p mezonli yondashuvni talab qiladi.

Naqd pulsiz hisob-kitoblar samaradorligini oshirishda quyidagi yo‘nalishlar muhim hisoblanadi:

Birinchidan, to‘lov infratuzilmasini takomillashtirish. Banklararo to‘lov tizimlari, mobil to‘lov ilovalari va savdo nuqtalaridagi elektron to‘lov vositalarining o‘zaro muvofiq ishlashini ta’minlash zarur. To‘lovlarning uzluksizligi va tezkorligi jismoniy shaxslar hamda tadbirkorlar uchun moliyaviy operatsiyalarni yengillashtiradi.

Ikkinchidan, raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish. Hududlarda barqaror internet aloqasini rivojlantirish, elektron to‘lov xizmatlarining qulayligini oshirish va kichik biznes uchun maqbul tariflarni shakllantirish raqamli to‘lovlar qamrovini kengaytirishga xizmat qiladi. Bunda raqamli xizmatlardan foydalanishda qiynaladigan aholi qatlamlari uchun muqobil to‘lov imkoniyatlarini saqlab qolish ham muhimdir.

Uchinchidan, kiberxavfsizlik va iste’molchilar huquqlarini himoya qilishni kuchaytirish. Elektron to‘lovlarning kengayishi bilan birga fishing, soxta havolalar, shaxsiy ma’lumotlarni noqonuniy qo‘lga kiritish va to‘lov firibgarligi kabi xatarlar ham dolzarb bo‘lib bormoqda. Shu sababli ko‘p bosqichli autentifikatsiya, shubhali operatsiyalarni aniqlash, foydalanuvchilarni tezkor ogohlantirish va murojaatlarni samarali ko‘rib chiqish mexanizmlarini takomillashtirish talab etiladi.

To‘rtinchidan, aholining moliyaviy va raqamli savodxonligini oshirish. Elektron to‘lovlardan xavfsiz foydalanish, bank xizmatlari tariflarini tushunish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va firibgarlik belgilarini aniqlash bo‘yicha tushuntirish ishlarini olib borish lozim. Moliyaviy savodxonlikning oshishi raqamli xizmatlarga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Beshinchidan, samaradorlik ko‘rsatkichlarini muntazam monitoring qilish. To‘lov tizimlarini baholashda operatsiyalarni qayta ishlash vaqti, bir tranzaksiyaga to‘g‘ri keladigan xarajat, muvaffaqiyatsiz to‘lovlar ulushi, foydalanuvchilar qamrovi va xavfsizlik bilan bog‘liq ko‘rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ushbu ma’lumotlar asosida banklar va to‘lov tashkilotlari xizmatlar sifatini oshirishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini qabul qilishlari mumkin.

Banklar va to‘lov tashkilotlari faoliyatini raqamlashtirish masalasi xalqaro miqyosda ham keng o‘rganilmoqda. Xalqaro hisob-kitoblar banki to‘lov tizimlarining xavfsizligi, samaradorligi va barqarorligini moliyaviy infratuzilmaning asosiy talablaridan biri sifatida ko‘rib chiqadi [2]. Xalqaro

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

valyuta jamg'armasi tadqiqotlarida esa raqamli moliyaviy xizmatlarning iqtisodiy imkoniyatlari bilan bir qatorda moliyaviy barqarorlik, tartibga solish va texnologik xatarlar masalalariga ham e'tibor qaratiladi [3].

O'zbekiston sharoitida mazkur yo'nalishlarni amalga oshirish Markaziy bank, tijorat banklari, to'lov tashkilotlari va boshqa tegishli subyektlarning o'zaro hamkorligini talab etadi. Bunda to'lov tizimlarining texnologik imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, foydalanuvchilar manfaatlarini himoya qilish, xizmatlar narxining shaffofligini ta'minlash va hududlar o'rtasidagi raqamli tafovutlarni kamaytirish muhimdir.

Shuningdek, naqd pulsiz hisob-kitoblarni rivojlantirish naqd pulga bo'lgan ehtiyojni barcha sharoitlarda to'liq bartaraf etadi, degan xulosaga kelish to'g'ri emas. Ayrim hududlar, foydalanuvchilar guruhlari va texnik uzilishlar bilan bog'liq vaziyatlarda naqd pul muhim muqobil to'lov vositasi bo'lib qoladi. Shu bois samarali pul muomalasi raqamli va an'anaviy to'lov shakllarining ishonchli uyg'unligiga asoslanishi kerak.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida pul muomalasini takomillashtirish va naqd pulsiz hisob-kitoblar samaradorligini oshirish mamlakat moliya tizimining barqaror rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Elektron to'lovlar va raqamli moliyaviy xizmatlar hisob-kitoblarni tezlashtirish, ayrim tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, moliyaviy operatsiyalar hisobini yuritishni soddalashtirish hamda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Elektron to'lov infratuzilmasining uzluksizligi va o'zaro muvofiqligini oshirish.
2. Aholi va kichik biznes uchun qulay, shaffof hamda maqbul xarajatli raqamli to'lov xizmatlarini rivojlantirish.
3. Kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirish va elektron to'lovlar bilan bog'liq firibgarliklarning oldini olish.
4. Aholining moliyaviy va raqamli savodxonligini oshirishga qaratilgan amaliy dasturlarni kengaytirish.
5. Naqd pulsiz hisob-kitoblar samaradorligini tezkorlik, xarajat, ishonchlilik, xavfsizlik va foydalanuvchilar qamrovi kabi ko'rsatkichlar asosida muntazam baholab borish.
6. Raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyati cheklangan aholi qatlamlari uchun muqobil to'lov usullarini saqlash.

Mazkur chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi pul muomalasining samaradorligini oshirish, moliyaviy xizmatlar sifatini yaxshilash va raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga ko'maklashishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. World Bank. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. — Washington, DC: World Bank, 2022.
2. Committee on Payment and Settlement Systems. Core Principles for Systemically Important Payment Systems. — Basel: Bank for International Settlements, 2001.
3. International Monetary Fund. The Bali Fintech Agenda. — Washington, DC: International Monetary Fund, 2018

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

4. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 1-noyabrdagi O‘RQ-578-son “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. To‘lov tizimlari va to‘lov xizmatlariga oid rasmiy ma’lumotlar. — Rasmiy veb-sayt: https://cbu.uz/
6. Bank for International Settlements. Payments and Financial Market Infrastructures. — Rasmiy veb-sayt: https://www.bis.org/

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.